

ESTUDI I EDICIÓ D'UNA LLIBRETA DE REMEIS DE DIVERSOS MALS DE JOSEP CUBÍ, DE LA PARRÒQUIA DE SANT SADURNÍ DE SOVELLES

RIBAS i SOLÀ, Josep; RIGAT i COLL, Montserrat; MAIDEU i PUIG, Eudald

Resum: «Llibre de Joseph Cubí, de la parròquia de Sovellas» és el títol del document a partir del qual s'ha elaborat aquest article. Es tracta d'un llibret de quart que es podria datar entre el segle XVIII i el XIX, en el qual es recullen 68 remeis per guarir malalties de tot tipus. L'anàlisi del document permetrà de situar-lo històricament i geogràficament, i l'estudi dels remeis ajudarà a identificar les plantes emprades en aquests tractaments. Això, juntament amb la identificació mèdica dels remeis, permetrà al lector de fer-se una idea de les propostes que ofereix aquest document. Finalment, es mostrarà l'edició del document, respectant-ne al màxim l'escriptura original.

Paraules clau: remeis, plantes, parròquia de Sant Sadurní de Sovelles, Josep Cubí, municipi de les Llosses, comarca del Ripollès. Catalunya

Abstract: «Llibre de Joseph Cubí, de la parròquia de Sovellas» ("Book of Joseph Cubí, from the parish of Sovellas") is the title of the document used to produce this article. It is a quarto book that dates from sometime between the XVIII and the XIX centuries and compiles 68 remedies for curing all kinds of illnesses. Analysis of the document will enable it to be pinpointed historically and geographically, and study of the remedies will help to identify the plants used in these treatments. This, together with medical identification of the remedies, will help readers to shape an idea of the remedies that appear in this document. The article lastly features a transcript of the document, which has been produced with maximum respect for the original script.

Keywords: remedies, plants, parish of Sant Sadurní de Sovelles, Josep Cubí, municipality of Les Llosses, county of Ripollès. Catalonia.

INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest treball és l'estudi d'una petita llibreta que té per títol: «Llibre de Joseph Cubí, de la parròquia de Sovellas». Aquesta llibreta conté una llista de remeis per curar malalties de persones, però, com es veurà més endavant, també n'hi ha alguns per a animals.

L'estudi s'ha estructurat en tres grans blocs. El primer és aquest, el qual fa la presentació del treball realitzat i explica com s'ha estructurat. El segon és l'estudi del document. En aquest s'analitzarà el context geogràfic i històric del document, se'n farà la descripció, una identificació mèdica dels remeis proposats, una identificació de les plantes emprades i, per acabar aquest punt, s'exposaran les conclusions extretes. El tercer bloc és una edició del document, acompanyada de les normes que s'han aplicat per realitzar-la.

En la preparació d'aquest estudi, els nostres agraïments són per a la família Cubí i, en especial, per a na Josefina Vilà Casas, que en la dècada dels anys 1970 va donar aquest document al doctor Eudald Maideu perquè en tingués cura.

ESTUDI DEL DOCUMENT

Context geogràfic i històric del document

L'autor d'aquesta llibreta se situa a la casa de la Cúbia a la parròquia de Sant Sadurní de Sovelles.¹ En un document precedent es pot situar la casa de la Cúbia a Sant Sadurní de Sovelles d'una manera inequívoca, mitjançant l'esment d'un membre de la família Cubí: es tracta del censal venut i creat el 1704 per Francesc Cubí, pagès i propietari del Mas de la Cúbia de la parròquia de Sant Sadurní de Sovelles, a la reverent comunitat de Sant Pere de Ripoll.²

Mapa del Ripollès. En el color més fosc hi ha marcat el poble de les Lloses

Geogràficament, està situada al sud-oest de l'actual comarca del Ripollès, dins el municipi de les Lloses. Aquest municipi es va convertir en cap de districte de diversos pobles el 1860, com Matamala, Vinyoles, Sovelles i Vallespirans.³

Església de Sant Sadurní de Sovelles. Any 1972.
Fons Gonçal Cutrina
(Arxiu Comarcal del Ripollès).

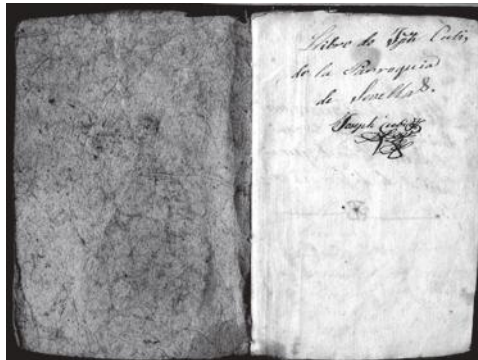

Mas de la Cúbia. Any 1966. Fons Gonçal Cutrina
(Arxiu Comarcal del Ripollès).

Com es veurà més endavant, aquest document es pot situar entre la fi del segle XVIII i el principi del XIX.

Descripció del document

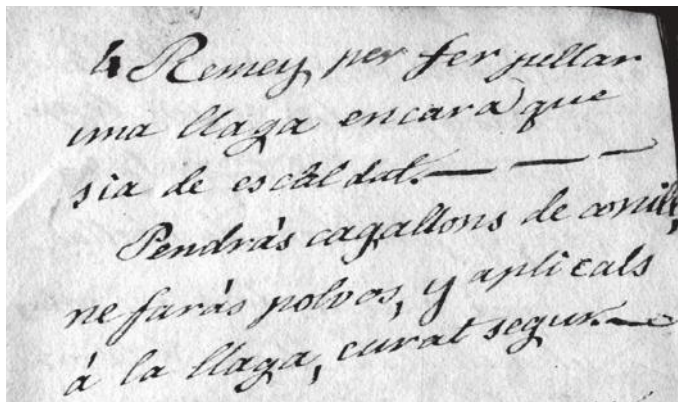
El document estudiat està format per 24 folis en paper amb unes cobertes molt senzilles de paper més gruixut que sembla cartró. Les mides de la llibreta són de 138 mil·límetres d'altura per 93 mil·límetres d'amplada.

Tapa i recto del primer full de la llibreta de remeis.

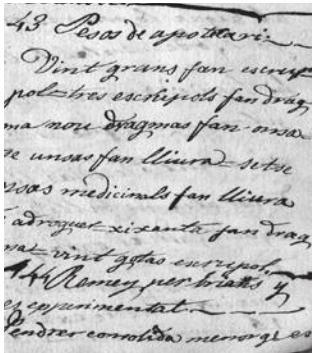
Pel tipus d'escriptura, aquest document es pot situar entre la segona meitat del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX.

Els remeis gairebé sempre estan identificats i descrits de la mateixa manera. En primer lloc, figura la numeració: estan numerats de l'1 al 61, i del 62 al 68 estan sense numerar. A continuació, tots els remeis tenen el títol. I finalment, hi ha la descripció dels remeis, que explica com s'elaboren i quines quantitats d'elements s'han de fer servir per obtenir-los. Sovint, tant pot ser en el títol o bé en la descripció, es fa un comentari que aquest remei està provat o és segur seguir-lo.

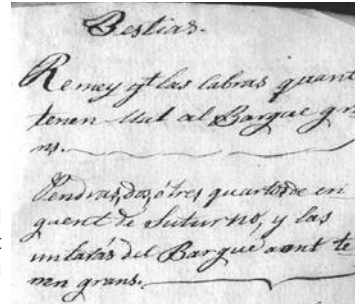

Fragment del foli 3 recto, en el qual figura el remei número 4. En aquesta imatge es poden apreciar les tres parts de què està format cada remei: un numeral, el títol i la descripció

En l'àmbit qualitatiu, dels 68 remeis que conté la llibreta: 58 estan dedicats a les persones, dels quals 5 estan repetits un cop (1-13; 11-31; 14-30; 16-37; 21-40); 2 no són remeis mèdics (39 i 43), i finalment, 8 són remeis per a animals (51, 52, 53, 54, 55, 66, 67 i 68).

Fragment del foli 15 recto, en el qual figura el remei número 43. S'hi pot veure una entrada que no és un remei. En aquest cas, es tracta de les equivalències de les mesures que fa servir un apotecari

Fragment del foli 24 recto, en el qual figura el remei número 66. S'hi pot veure un remei destinat als animals, en aquest cas concret, a les cabres

Identificació mèdica dels remeis proposats

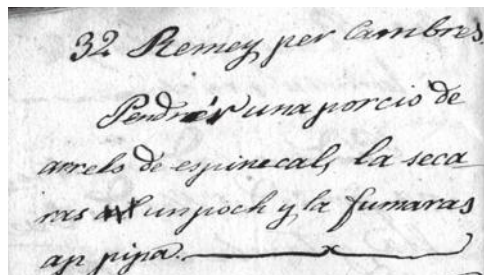
En aquest apartat s'ha fet una anàlisi dels 53 remeis que fan referència a malalties de persones, centrada només en els que no estaven repetits.

En primer lloc, s'han categoritzat les malalties. En segon lloc, s'han classificat les malalties segons les categories establertes. En la majoria dels casos, hi ha un remei per a una malaltia, però en d'altres el mateix remei serveix per a diverses malalties. També es dona el cas que hi ha més d'un remei que serveix per a la mateixa malaltia.

El resultat final és que hi ha remeis per a 44 malalties diferents. Com s'ha dit, en la majoria de casos hi ha un remei per a una malaltia, però hi ha 9 casos en què hi ha més d'un remei per a la mateixa malaltia: per a la diarrea sanguinolenta, n'hi ha 5; per a les odontologies i les ulceracions, n'hi ha 4 per a cadascuna; per a les ferides per tall, n'hi ha 3, i per al flux de sang nasal, les inflamacions, les picades d'escurçons, la puagra i el reumatisme, n'hi ha 2 per a cada cas.

Tipus de remeis	
Tòpica	31
Solució oral	19
Tòpica i oral	2
Respiratòria	1

Quadre dels tipus de remeis. Vies d'administració.

Fragment del foli 24 recto, en el qual figura el remei número 66. S'hi pot veure un remei d'aplicació per via respiratòria.

També s'han analitzat els tipus de remeis segons la manera d'aplicar-los. En aquest cas, s'han hagut de determinar quatre categories: la primera és la tòpica, a partir de l'aplicació d'olis, cremes o cataplasmes; la segona és la solució oral, a partir de l'elaboració de tòpics per guarir les malalties; la tercera és una combinació de les dues anteriors, i finalment, la quarta és per via respiratòria.

Quadre dels tipus de malalties.

Tipus de malalties			44
Amargota (no identificat)	1	Flux sang (nasal)	2
Anorèxia	1	Flux sang (vena)	1
Bocio, goll	1	Garrotillo	1
Brians	1	Hematuria urinària	1
Carboncle	1	Hemorroides	1
Clivelles al mugró	1	Hèrnies	1
Còlic hepàtic	1	Icterícia	1
Còlic nefrític	1	Inflamació	2
Conjuntivitis	1	Melsa	1
Cremades	1	Micosi cutània	1
Paràsits intestinals	1	Migranya	1
Dermatomicosi	1	Odontologies	4
Diarrea sanguinolenta	5	Penellons	1
Dolors abdominals	1	Picadures d'escurçó	2
Dolors postpart	1	Precordiàlgia cardiocirculatòria	1
Dorsolumbàlgies	1	Prolapse anorectal	1
Enuresi	1	Puagra	2
Espants	1	Reumatisme	2
Espasmes	1	Sordesa	1
Euristella	1	Tos	1
Ferida, tall	3	Ulceració	4
Foc sagrat o de sant Antoni	1	Berruga plantar	1

Recursos vegetals i animals utilitzats en els remeis

En l'estudi dels remeis de la llibreta de Josep Cubí s'han analitzat els recursos animals i els vegetals. En total s'han comptat que utilitza uns 23 recursos animals, que poden anar des d'una part del cos d'aquest fins als excrements. De recursos vegetals, en fa servir molts més, en total 64, dels quals s'han pogut identificar gran part.

Quadre de les plantes identificades, elaborat per Montserrat Rigat. S'ha utilitzat el símbol (*) per als dubtes d'identificació i (**) per indicar les plantes que no s'han localitzat.

PLANTES IDENTIFICADES
Angèlica (<i>Angelica sylvestris</i> L.). Planta de la família de les apiàcies, usada com a digestiu, diürètic i expectorant.
Arrel d'espinal (<i>Eryngium campestre</i> L.) Planta espinosa de la família de les apiàcies. La seva arrel s'usava tradicionalment com a antiofídic.
Arrel de marxívol (<i>Helleborus viridis</i> L.). Planta de la família de les ranunculàcies usada com a acaricida.
Arrel i mata de paradella (<i>Rumex</i> sp.). Planta de la família de les poligonàcies usada com a antidiarreic, resolutori i emol·lient.
Arròs (<i>Oryza sativa</i> L.). Planta de la família de les gramínies utilitzada com a alimentària i també com a medicinal.
Aiguardent (<i>Vitis vinifera</i> L.). Producte elaborat.
Barballó verge. Barballó, espígol comú (<i>Lavandula latifolia</i> Medik.). Planta de la família de les lamiàcies utilitzada com a antiàlgic, antiparasitari i digestiu.
Blanquet (<i>Centaurea calcitrapa</i> L.)*. Planta de la família de les asteràcies utilitzada com a antiinflamatori.
Blat (<i>Triticum aestivum</i> L.). Farina. Producte elaborat.
Bledes (<i>Beta vulgaris</i> L.). Planta de la família de les quenopodiàcies usada com a antiinflamatori intestinal i laxant.
Casia fistula. Cassia fistula (<i>Cassia italica</i> [Mill.]). Planta de la família de les fabàcies utilitzada com a laxant i antitífic.
Cafè (<i>Coffea arabica</i> L.). Grana de la planta de la família del cafè, de la família de les rubiàcies, utilitzada com a reconstituent.
Calcides. Calcida (<i>Cirsium arvense</i> [L.] Scop.). Planta de la família de les asteràcies utilitzada com a antiinflamatori i antihelmíntic.
Carbassons (<i>Curbubita pepo</i> L.). Fruit de la carbassonera, de la família de les cucurbitàcies, amb propietats alimentàries i medicinals, usat com a antisèptic i antihelmíntic.
Ceba (<i>Allium cepa</i> L.). Planta de la família de les liliàcies el bulb de la qual té propietats alimentàries i medicinals, utilitzada com a antiàlgic i antihelmíntic.
Coğombres silvestres o amarchs. Coğombres silvestres o amargs (<i>Echallium elaterium</i> L.). Planta de la família de les cucurbitàcies el fruit de la qual s'usa com a antihelmíntic, anticatarral i antiinflamatori intestinal.
Consolda menor (<i>Symphytum tuberosum</i> L. subsp. <i>tuberosum</i>). Planta de la família de les boraginàcies usada com a antisèptic i vulnerari.
Cumí. Comí (<i>Carum carvi</i> L.). Planta de la família de les apiàcies el fruit de la qual s'usa com a carminatiu i antiinflamatori gastrointestinal.
Crexent. Creixens (<i>Rorippa nasturtium aquaticum</i> [L.] Hayek)*. Planta de la família de les brassicàcies utilitzada com a antiinflamatori intestinal i diürètic.
Dinans en grà (<i>Erica arborea</i> L.)*
Ensens mascles. Encens. Donzell (<i>Artemisia absinthium</i> L.). Planta de la família de les asteràcies utilitzada tradicionalment com a antihelmíntic.
Enula campana (<i>Inula helenium</i> L.). Planta de la família de les asteràcies utilitzada com a antiàlgic.
Escabiosa (<i>Scabiosa columbaria</i> L.). Planta de la família de les dipsacàcies utilitzada com a antixarampionós.
Escorça de serva. Servera (<i>Scorbus domestica</i> L.). Arbre de la família de les rosàcies l'escorça de la qual s'usava tradicionalment com a cicatritzant.
Estepons. Estepa de muntanya (<i>Cistus laurifolius</i> L.). Planta de la família de les cistàcies utilitzada com a anti-sèptic i vulnerari.
Figas secas. Figes seques (<i>Ficus carica</i> L.). Arbre de la família de les moràcies amb usos alimentaris i medicinals.
Flor de ninfa (<i>Nymphaea alba</i> L.)*
Flor de noguer (<i>Juglans regia</i> L.). Arbre de la família de les juglandàcies utilitzat com a antihipertensiu, hemato-catàrtic i antisèptic genitourinari.
Freixe (<i>Fraxinus</i> sp.). Arbre de la família de les oleàcies l'escorça del qual s'usava com a antihelmíntic.
Fumisteris (<i>Fumaria officinalis</i> L.). Planta de la família de les papaveràcies usada com a antiinflamatori i antidontàlgic.
Gabarró blanc (<i>Reseda luteola</i> L.)
Gal. Gall. Roselles (<i>Papaver rhoeas</i> L.)*. Planta de la família de les papaveràcies usada com a anticefalàgic i antidontàlgic.
Gat (<i>Antennaria dioica</i>). També pota de gat.

Goma de pi. Resina de pi (<i>Pinus</i> sp.). Secreació del pi. Arbre de la família de les pinàcies usat tradicionalment com a resolutiu, cicatritzant i vulnerari.
Goma d'oliveras. Olivera (<i>Olea europaea</i> L.). Arbre de la família de les oleàcies amb diversos usos medicinals.
Grana de cànem (<i>Cannabis sativa</i> L.). Planta de la família de les cannabàcies amb usos antiinflamatoris, antiàlgics i anestèsics.
Greixes (<i>Angelica sylvestris</i> L.). Vegeu <i>angèlica</i> .
Herba tiñosa (<i>Pulmonaria afinis</i>)
Lapdena.**
Llimó. Llimona (<i>Citrus limon</i> [L.] Burm.). Fruit del llimoner, de la família de les rutàcies, utilitzat com a antisèptic, antiinflamatori i litotríptic.
Masteix ugrà.**
Niellas. Nielles (<i>Agrostemma githago</i> L.). Planta de la família de les cariofilàcies. Usos medicinals indeterminats.
Nous de xiprer (<i>Cupressus sempervirens</i> L.). Arbre de la família de les cupressàcies. L'estròbil s'usa com a anticatarral i antireumàtic.
Oli d'ametlles dolças. Oli d'ametlles dolces (<i>Prunus dulcis</i> [Mill.] D. A. Webb.). Producte elaborat que s'obté de la grana de l'ametller.
Oli de ginebre (<i>Juniperus communis</i> L.). Producte elaborat que s'obté per maceració dels gàbulus.
Oli d'oliva (<i>Olea europaea</i> L. var. <i>europaea</i>). Producte elaborat a partir dels fruits de l'olivera.
Palla de siurons (<i>Quercus suber</i> L.)*. Bolet d'alzina. Siureny.
Pampinellas. Pimpinelles (<i>Sanguisorba minor</i> Scop.). Planta de la família de les rosàcies amb usos antiinflamatoris.
Pega negra (<i>Pinus Sylvestris</i> L.). Producte elaborat.
Plantatge (<i>Plantago</i> sp.). Planta de la família de les plantaginàcies amb propietats antisèptiques i antiinflamatòries.
Polipodi (<i>Polypodium vulgare</i> L.). Falguera de la família de les polipodiàcies usada com a antiictèric i antiparasitari.
Polvos camell (<i>Nicotiana tabacum</i> L.). Vegeu <i>tabaco</i> .
Porro (<i>Allium porrum</i> L.). Planta de la família de les liliàcies utilitzada com a diürètic i bèquic.
Rabas. Rave (<i>Armoracia rusticana</i> P. Gaertn)*.
Reginas. Regines (<i>Rosa rubiginosa</i> L.). Planta de la família de les rosàcies.
Romaní verge. Romaní (<i>Rosmarinus officinalis</i> L.). Mata de la família de les labiades pròpia de les brolles mediterrànies, utilitzada com a condiment i com a planta medicinal, principalment com a anticatarral, antiàlgic i antihipertensiu.
Rostreny. Pols de rosteny.
Sinpto majar.**
Tabaco (<i>Nicotiana tabacum</i> L.). Planta de la família de les solanàcies amb usos analgèsics, antiinflamatoris i antiparasitaris.
Tamarin (<i>Tamarix</i> sp.)*
Timons (<i>Thymus vulgaris</i> L.). Planta de la família de les lamiàcies utilitzada com a antisèptic.
Tintura d'hipericon (<i>Hypericum perforatum</i> L.). Planta de la família de les clusiàcies la tintura de la qual té propietats antiàlgiques i antiequimòtiques.
Ufals o userda (<i>Medicago sativa</i> L. subsp. <i>sativa</i>). Planta de la família de les fabàcies amb propietats antiàlgiques i antiequimòtiques.
Ortigues (<i>Urtica</i> sp.). Planta de la família de les urticàcies amb usos alimentaris i medicinals, sobretot per purificar la sang.
Vi blanc, vi bò, vinagre (<i>Vitis vinifera</i> L.). Productes elaborats a partir del raïm.
Xicoires (<i>Taraxacum officinale</i> Weber in Wiggers). Planta de la família de les asteràcies usada com a hematocàrtic i hepatoprotector.
Xocolata (<i>Theobroma cacao</i> L.). Producte elaborat.

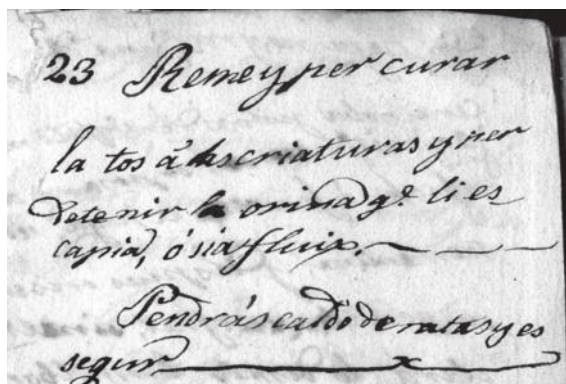
CONCLUSIONS

Com diu el subtítol del llibret, els remeis han estat copiats d'un llibret que recollia les medicines per guarir diversos mals. El document d'origen d'aquests remeis no s'ha pogut trobar, però el que sí s'ha fet en aquest estudi ha estat posar-lo a la disposició dels diversos investigadors i interessats en la matèria.

Els remeis que proposa Josep Cubí són, en molts casos, pocs precisos, ja que l'origen i el diagnòstic de la malaltia podrien ser diversos en cadascun dels remeis proposats. Per aquest motiu, cal ser molt caut a l'hora de recomanar o no que la gent pugui seguir aquestes indicacions amb resultats satisfactoris.

Per acabar, es presenten tres exemples del que es vol exposar:

En primer lloc, el cas del remei número 23. Aquest remei cura dues coses diferents alhora: la tos i l'enuresi nocturna (micció incontrolada dels infants durant la nit). En aquest cas, el més sorprenent és el remei proposat: caldo de rates. S'entén que deuria ser més aviat una mesura psicològicament coercitiva que no pas real, ja que, només esmentar-ho, el minyó o minyona es podria morir de fàstic, com es diu popularment.

Fragment del foli 7 recto, en el qual figura el remei número 23. S'hi pot veure un remei per curar la tos i per retenir l'orina.

En segon lloc, hi ha dos remeis que van agafats de la mà: el 59 i el 60. Ambdós estan destinats al mateix, a guarir una picada d'escurçó. En el número 59 resol l'accident prenent aigua de freixe i en el segon diu que cal tallar el cap i la cua de l'escurçó, picar-los i aplicar-los en una mena de cataplasma per via tòpica. El que crida més l'atenció és el què hi ha continuació, la frase «Dios sobre todo». S'entén que els dos remeis no podien donar moltes garanties, de manera que es recomanava encomanar-se a l'ésser suprem.

I en tercer lloc, un dels remeis més significatius d'aquesta llibreta és el número 34, que porta com a títol: «**Remey per compondre lo balsem del papa Innocencio**». Aquest remei, per extensió, és el més llarg de tots i en desenvolupa la formulació i les indicacions més extenses.

La preparació s'ha de fer durant la canícula, i en una garrafa d'aigua cal posar-hi:

- 12 lliures d'aiguarent.
- 1/2 lliura d'hipericon.
- 1 lliura de dinant de gra.
- 1 lliura de salsecutori.
- 4 unces estomac fi de llàgrima.
- 4 unces de benjuí.
- 2/4 unces d'àmbar gris.
- 4 unces del bàlsam solido de Perú.
- 2 unces de emula campana.
- 5 unces d'angèlica.

Dins d'aquesta garrafa s'ha de tapar tot ben tapat i deixar-ho a sol i serena, ben remenat, durant la canícula. Posteriorment, s'ha de deixar resguardat per quan sigui necessari.

Aquest remei indica que ha de servir per a les malalties següents:

Foc sagrat o de Sant Antoni, que vol dir mal de costat, pleuritis o altres afectacions.

Ferida per tall o sense especificar-ne l'etiologia.

Dolors dentals.

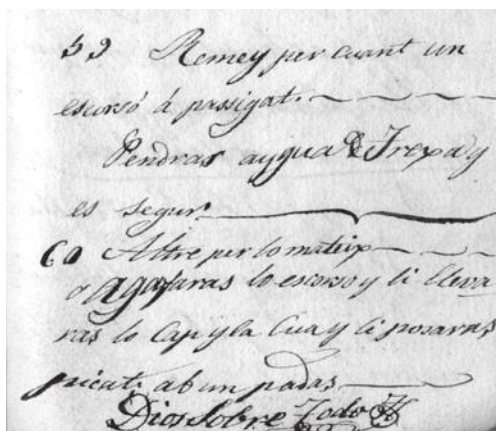
Hemorroides.

Dolors abdominals de tot tipus i sense especificar.

Infecció nasal, que podria ser una rinitis purulenta o una dermatitis.

Puagra, que fa referència a la gota.

Antiinflamatori inespecífic general.

Fragment del foli 21 recto, en el qual figuren els remeis número 59 i 60. Hi ha dues propostes per curar la picada d'un escorçó.

Finalment, s'ha intentat identificar d'una manera clara **de quin papa Innocenci es tractava**. En analitzar-ne la bibliografia, s'observa que molta parla de la vida dels papes, però no de les circumstàncies de la seva mort ni de les malalties que els van afectar.⁴ Dels tretze papes que porten el nom d'Innocenci, n'hi ha dos que serien els que més s'aproparien al protagonista del document com a hipòtesi més plausible:

- En primer lloc, Innocenci III: papa que va exercir el seu càrrec entre el 1198 i el 1216 i és molt conegut a Catalunya per haver impulsat la croada contra els càtars, fet que va acabar en la batalla de Muret del 1213, en què Pere I el Catòlic perdia la vida i les aspiracions de la corona catalanoaragonesa sobre Occitània. Sobre aquest papa s'han trobat dues possibles referències que podrien servir d'orientació. La primera és un cartell del segle XIX en què s'anuncia un bàlsam per a l'apoplexia amb el nom del papa Innocenci III. Aquest bàlsam es podia trobar a la venda a Olot, Madrid o Barcelona.⁵ La segona pista podria ser en l'obra de Gerardo Laveaga, en què explica que al final de la seva vida el papa Innocenci III es va començar a penedir de moltes coses que havia fet durant la seva vida. En aquest moment retroba un amor de joventut, d'origen càtar, la Bruna, que, com explica, li facilita un tònic que el va fer dormir per sempre.⁶

- En segon lloc, Innocenci VIII: papa que va ocupar el seu càrrec entre el 1484 i el 1492. L'administració apostòlica d'Innocenci VIII segurament no va ser de les més reeixides, amb casos com el de l'impuls d'una oficina dedicada a falsificar butlles papals, tot i això, dins la seva administració es finalitza la conquesta cristiana de la península Ibèrica, quan es produeix l'ocupació completa del regne de Granada.⁷ En aquest cas, s'ha trobat una referència a les causes de la seva mort, i tot gira al voltant del possiblement primer intent d'una transfusió de sang. Stefano Infesura ens explica que el papa, aconsellat per un metge d'origen jueu, va intentar comprar tres nens d'uns deu anys, per uns 20 ducats cadascun, per fer-se una transfusió per via oral. El resultat va ser nefast, ja que les tres criatures i el mateix Innocenci VIII van morir.⁸

Aquest bàlsam, com a panacea mèdica, és coetani a altres bàlsams de la fi del segle XVIII que també garantien una cura de moltes malalties, com ara els d'Izquierdo, el de Català o el Samarità. Un altre exemple és el bàlsam de Malats, però, tot i que també guareix molts mals, la seva composició mèdica no s'assembla en res al que ens ocupa.⁹

Finalment, hem après a ser més prudents que mai, així doncs, aconsellem a no provar el què no se sap, vaja, més suspicàcia.

EDICIÓ DEL DOCUMENT

Normes

El document s'ha transcrit respectant-ne l'estructura i el contingut. El text s'ha adaptat a les normes ortogràfiques actuals: si ha calgut, s'han emprat signes que no hi eren, com apòstrofs, guionets o punts volats. Finalment, el text s'ha estructurat amb signes de puntuació normalitzats per fer-lo més comprensiu.

La situació del text dins el document s'indica mitjançant la numeració dels fulls amb recto, per a la primera cara, i verso, per a la segona cara. Sempre apareix el número del full entre claudàtors i en cursiva, acompanyat d'una r, que indica el recto, i d'una v, que indica el verso.

S'ha respectat la numeració dels diversos remeis. Pel que fa als remeis 62 al 68, atès que no en tenen cap, s'han numerat igualment a fi de facilitar la lectura del document, però la xifra s'ha posat entre parèntesis per indicar que en l'original no apareix.

Els signes crítics que s'han utilitzat en la transcripció són: la contrabarra (\) i la barra (/). Serveixen per indicar que una paraula o fragment està escrit en una línia superior i que s'ha intercalat en el lloc que li correspon.

En l'edició del document s'han transcrit amb una j les i de valor consonant, i amb una v les u de valor consonant.

Amb notes al peu mitjançant numeració alfabètica s'ha situat l'apartat crític de l'edició del document. En aquest apartat s'han destacat les incidències detectades en el document.

Edició – Llibre de Joseph Cubí, de la parròquia de Sovellas.-

[1v]

Llibre de algunas medicinas que se ha copiat de un llibret que ni havia de diferens mals.

[2r]

1. *Remey per melsa segur.*

Pendràs fullas de tamarin las faràs courer ab oli de olivas, y se untarà sota las costellas del costat esquerra.

2. *Remey per curar brians.*

Pendràs quatre diners de escuma de or, quatre de blanquet cru, quatre de oli rosat, tot lo dit ho posaràs en una escudella y ho remenaràs bé del [2v] dit enguent te untaràs allí ahont sian curats los, advertint que vint dias de fer-te la untura, pendràs matí y tarde un vas regular de aygua de pampinellas, crexent y for de ninfas.

3. *Remey per perellons.*

Pendràs una porció de lo cascós de^a las bestias quant las ferran. Las faràs couer ab oli comú y untar-ne bent valent los parellons. Y, si són rebentats, se sufregirà pell de serp ab oli comú y se untara.

[3r]

4. *Remey per fer pullar una llaga encara que sia de escaldad.*

Pendràs cagallons de conill, ne faràs polvos, y aplicats a la llaga, curat segur.

5. *Remey per puagre.*

Pendràs un unsa de la pulpa de cacia fistala, oli rosat y oli de metllas dolsas. De tots dos parts iguals, fins que de totes^b tres cosas barrejat, se facia un llihiment per untar-se a la nit en la part se sentia lo puagra.

6. *Remey per mal de cap o migraña.*

[3v] Pendràs una porció de bledas picadas y posadas en un drap y aplican las que tinga lo^c cap. Y per dolor de orelles, si farà entrar dos o tres gotas del such de las bledas a la orella dolorosa.

Lo^d quieta y es ben probat.

7. *Remey per sustos.*

Pendràs un ansat molt ple de aygua, lo posaràs al foch, al bullir posarà pega en un plat que hi hagia cosa de una beguda de aygua natural. Y continuar, que és capàs de fer traurer una lleuma de sanch com la ma. Sens ser adobada la pega posan-n'í la contitat de una nou groseta.

[4r]

8. *Remey per cuchs, fer voidar lo bentre sia criatura sia quant gran.*

Pendràs cogombres silvestres o amarchs, trujas, cuchs de terra, pells de serp, fet ben couer ab oli de olibas. Ben untaràs lo bentre.

9. *Remey per cremaduras.*

Pendràs dos unsas de oli comú, dos de aygua arròs, y ho batràs bé fins que tornarà com unguen. Después y ajustaràs dos dragmas de estret de saturno líquit, una dragma de ayguardent. Se tornarà^e batrer ben batut y aplicat ab un drap es segur

[4v]

10. *Remey per flux de sanch del nas probat.*

Pendràs mitja unsa de^f vidriol del blanch, lo faràs fondrer ab quatre unsas de aigua de plantatje, ab esta mixtura sucarrà dos calas de desfilas per posar dintre los nadius del nas, y aplicaràs un cataplasma^g de artigas en lo clatell de las tendres només que picades crues.

11. *Remey per estroncar la sanch de una vena rompuda.*

Pendràs polvos de vidriol del blanch, y los aplicaràs sobre la bena rompuda ben lligats.

[5r]

12. *Remey per curar cualsevol tall encara que tinga una ma de fondo aplicat tot seguit.*

Pendràs los brots del fals o userda, lo picaràs bé y aplican que curaràs promte.

13. *Remey per melsa segur.*

Pendràs fullas de tamarin, las faràs courer ab oli de olibas y se untarà sota las costellas del costat esquerra.

14. *Remey per los que orinan sanch.*

Pendràs cada matí una porció de llet de ovella y tambéⁿ una porció de la pela interior dels pedres de gallina o [5v] capó. Y los pendràs als dematins ab vi blanch.

15. *Remey per una llaga per fonda qe sia.*

Pendràs calsidas veras, las picaràs ben picadas, y las aplicaràs a la llaga.

16. *Remey per resoldrer llagas y es experimentat.*

Pendràs dos papers de quina, los posaràs en una ampolla de resolis o altre ampolla plena de aigua natoral, y ben remanat, xuparàs un paper de estrassa y aplicar-la.

17. *Remey per mal de cor.*

Pendràs grana de niellas, [6r] las picaràs bé, y ab bi ben bo las pendràs al matí en dejú.

18. *Remey per un que té gran tos.*

Pendràs porros y los eschafaràs, espremaràs lo such, y ho mesclaràs ab llet de dona. Y ho pendràs sempre que vinga la tós o al anar-te'n al llit.

19. *Remey jur lo fel sobrexit.*

Pendràs una picre de aigua de romaní en dejú y curaràs.

20. *Remey per cambres encara que sian de sanch segur y ben probat.*

Pendràs un llimó, y lo partiràs per lo mig, y lo ensalaràs bé de cafè, lo xicolaràs es dir, [6v] la mitat cada vegada.

21. *Emplastas per cambres de sanch.*

Pendràs una porció de encens mascles, y un poch de aiguarent. Y fet una emplasta, lo aplicaràs al bentre, al segí y ronyons. Y quedaràs curat.

22. *Remey per mal de caixal y dents.*

Pendràs una o dos reginas, las faràs bullir amb binagre bo dins de un ansat y glopejaràs de dit vinagre.

[7r]

23. *Remey per curar la tos a las criaturas y per retenir la orina qe li escapia, o sia fluix.*

Pendràs caldo de ratas y es segur.

24. *Remey per trencadura, proba y no falleix.*

Pendràs una porció de goma de oliberasⁱ masteix, ugrà mitja unsa, un quart de lapdena, tres nous de xipré, such de estapons una dragma, una unsa y mija terra sellada, trementina de Venecia una unsas, tres [7v] de pega negra, una de cera noba, polvos de sinpto majar mitja unsa. Se posar al foch, a fondrer, la pega, sera trementina, y después en ser un poch^k fret,^l esclará los demás ben polboritsat. Y se'n compondran pagats per la trencadura.

25. *Remey per curar los ulls de poll y fa prodigis.*

Pendrer una porció de Guillem Sirvent, y una porció de polvos de vidre masclat. Y escapsat lo ull de poll y posaràs un pegat.

[8r]

26. *Remey per mal de costat, encara qe sia mal cobert posat en la part qe se quiexa.*

Pendràs femta de bon nials y greix de porch ho fregiràs a la payella. Y posat^m entre dos draps, o aplicaràs a la part.

27. *Remey per una dona qe después de parida tinga dolors.*

Pendràs una porció de figasⁿ secas, las faràs bullir ab mel, se las menjarà a la parida y quedarà aliviada del dolor.

[8v]

28. *Remey per cambres.*

Pendràs una porció de escorsa deserva posaràs a bullir ab aygua qe disminuesca de tres parts las dos. Ne veuràs en dejú al matí^o una porció y un altre a la tarde a las quatra.

29. *Remey per después de la barola se'ns poder obrir los ulls inflamats y plens de crostas.*

Pendràs una llonseta del magre de la cuxa del molto prima com un dit^p, y aplicar-ne una a cada ull. Ab pocas begadas beuràs lo efecte.

[9r]

30. *Remey per los qe horinan sanch.*

Pèndrer cada matí una porció de llet de ovella y també una porció de pel a interior dels pedres de gallina, o capó. Y ho pendràs als de matins ab vi blanch.

31. *Remey per estroncar la sanch de una vena rompuda.*

Pendràs polvos de vidriol del blanch y los^q aplicaràs sobre la bena ben lligat.

[9v]

32. *Remey per cambres.*

Pendrer una porció de arrels de espinecal, la secaràs^t un poch y la fumaràs ap pipa.

33. *Remey per curar sordo.*

Pendrer uns poch de escurpits y ab unas estisoras los llabaràs lo cap y la cua,^s y pendràs una porció de ous de formiga. Y posat y posaràs en un plat y o faràs

courer ab oli comú, such de seba, aiguarent y ho faràs bullir fins qe lo such de seba sia cosumit. Y ab [10r] dit oli untaràs las orellas de dins.

34. *Remey per compondrer lo balsem del papa Innocencio.*

Pendrer esent en la canícula, una garrafa^t qe hi capico dotse lliuras de aygaurdent a la proba del oli o refinat, mitja lliura de tintura de hiparicon, una lliura dinars en grà, una alsucotri, quatre unsas estorach fi de llagrima, quatre unsas benjui, dos quarts de unsa ambar gris, [10v] quatre unsas del balsem solido del perci, dos unsas de enula campana, y sinch de engelica. Tot ben picat y polvorisat se posarà dins la garrafa y ben tapat y lligat al sobre ab una coberta^u de cuiro, se tindrà a sol y a serena tota la canícula se remanarà un dia o altre. Y aquest tenir-o ben reculat per quant sia necessari, que es bo, y té las propietats següents:

És eficaç per curar qualsevol ferida sia de tall, punta o bella en qualsevol part del cos. Cura tota fistola bella, perquè fa separàn lo tall, embalsamada, [11r] encarna y lleva tota sicatrits. Cura de foch sagrat o foch de sant Antoni, que se abrasan se'ns poder aguantar-i, y semblans mals qe sien originals de mala complexió. Près per a boca preserba de beneno y alivià al dolor de las dents de dentas y gastadas, y cura de qualsevol mal en las ganibas, romp las morenas internas, xupant-las al entrar al llit. Cura de cremadura a axis fresca com bella, encara qe sia llaga quant es de poch temps y ab cuidado se unta una o dos vegadas al dia al dit balsem, y se dei [11v] descuberta la llaga. Cura de mal de bentre oloranto a manut. Tempera lo dolor de cap, y comforta lo servell. És bo per verlins, y aumenta la memòria. Cura las crostas del nas y macaduras. Eficacíssim per traure lo dolor, posa la part ofesa a són estat natural. Aplicat en los ulls traue la inflamació, cura las orrisepel·las ab pocas begadas qe se untia la part y deixanti un drap.

Cura qualsevol llaga y es bo per qualsevol mal, y prenenna un poch mes de mitja cullerada, qe es lo qe ordinàriament se pren alivia lo dolor coli [12r] ch, mata los cuchs, resol los flato, impedeix lo cadarn, fa digerí, comforta lo bentre, dóna apetit, procura lo curs natural se'ns violència, impadeix lo sopar fluós encara qe sian de sanch. Este remey per qualsevol mal en los budells y per qualsevol altre hipocondich. És convenient a cualsevol edat y complexió, es bo per lo dolor del puagra regant la part y deixant los draps banyats ab dit balsem, lleva la inflamació, y ab poch cura perfetament, traue lo humor en fora. Y es remey aprobat.

[12v]

35. *Remey per carbuncles.*

Pendràs escabiosa, la picaràs y mesclaràs una porció de sutja,^v una de sabó moll, y altre de cals viva.

36. *Remey per reumatisme y altres dolors.*

Pendràs un ensat nou y posaràs mitja quarta de oli, un bas de vi bo, un bon puny de cucas de sen camas. Se farà ben bullir a fins qe lo vi sia ben fós. [13r] Después se deixarà rebenir, se tornarà al foch posant-hi un altre vas de vi, quant bullirà si tirarà tres o quatre granotas vivas, se tornarà fer bullir fins que lo vi sia tot fos. De dit vi se n'untarà la part dolorosa.

37. *Remey per resoldrer llagas, y es experimentat.*

Pendràs dos papers de quina, los posaràs en una empolla de resolis o altre empolla de aigua [13v] natural, y ben remanat, xupar-na un paper de estresa y aplicar-lo.

38. *Ramey per mal de pedra segur y de arrel.*

Pendrer^w una porció de flor de noguer a la primavera, la faràs asecar a l'hombre, y quant usarà ne pendrà al matí en dejú, feta polvos lo que podrà agafar ab mitja peseta, ab un vas de vi blanch, y continua qe curaràs.

39. *Secret.*

Pendrer una porció de [14r] such de rabas, una de cuchs de terra esclafats ab dit such, y colat. Tremparàs ab dit compost un gabinet lo qual tallarà lo ferro com si fos plom.

40. *Remey per cambres de sanch.*

Pendrer una porció de ençens mascles, y un poch de aiguardent. Y fet una emplasta, lo aplicaràs, al bentre, al segí, y ronyons, y quedaràs curat.

[14v]

41. *Remey per tonars lo ces dintre.*

Pendrer una porció de palla de siurons, perfumaràs^x la part del ces. Y millor ab oli de secar vat, perfumat.

42. *Remey per qualsevol especia de dolor, sia reumatisme, sia puagra, sia lo que cia.*

Pendrer una porció de la herba tiñosa que de vaix a d'alt fa espinas. Fa la fulla llarga y ampla com lo dit, molt verda. Regularment se trobarà per los [15r] rechs y prats grossos. La faràs courer ab un parol ab aigua. Y cuita, pendràs uns banys ab lo fum de dita aygua y erba, abrigante ab un mocador o llansol.

43. *Pesos de apotecari.*

Vint grans fan escrúpul^y, tres escrúpols fan dragma, nou dragmas fan onsa, dotse unsas fan lliura, setze onsas medicinals fan lliura de adroguer, xixanta fan dragma, vint gotas escrúpul.

44. *Remey per brians y es experimentat.*

Pendrer consolida menor qe és [15v] lo matafoch bort, o picaràs ben picat, expremaràs lo such, y té untaràs los brians.

45. *Remey per espayma.*

Pendràs un ansat^z ab aigua, lo posaràs al foch, ordemental bell, hi tiraràs un poll viu, plomas y tot, que no tinga sinó vuit o deu dias. Li faràs donar alguns bulls, donant aquell callo al espaymat.

46. *Remey per curar una inflamació exterior ab promtitut.*

[16r] Courer alguns carvasons y aplicar-ne una emplasta a la part inflamada.

47. *Remey per curar los talls de lo pits de las donas.*

Pendrer tres parts de segi fresch de tocino, y una part de sucre blanch, ho mesclaràs, faràs unt engüent. Te'n posaràs als talls cada vegada que la criatura se deixa de mamar.

[16v]

48. *Remey per resoldrer una llaga maligne y per qualsevol tall o ferida.*

Pendrer mitja unsa de balsem solido de lo catelló, mitja unsa de engüent blanch, o mesclaràs dins de una xicra y té untaràs.

49. *Remey per curar una ferida lluego.*

Pendrer tres unsas de goma de pi, una y mitja de pega negra, una y [17r] mitja de grega, una y mitja de sera noba, y sé farà bullir tot junt, y després se rentarà ab vinagre fort, y aplican-la.

50. *Remey per curar golls.*

Pendrer^{aa} una porció de esponja fina, la qe se cremarà y se farà polvos, una porció de polypodi fet polvos, y se'n posarà dels dits dos lo qe capia en un^{ab} duro de plata, y posat en una escodella ab deu grans de salnitra picat [17v] y deu grans de sal de Cardona picada. Y vint dias a la disminució de la lluna al matí en dejú, y a la tarde, ne pendràs ab aigua de la flor de such ben salada y calenta, y qe se'n cubria al goll ab un drap xupat lligan-la ab un mocador perquè no caiga y^{ac} se agafia. Y al estar agafat lo pagat, se deixa estar fins qe ell mateix cau.

[18r]

Medicinas del vestia.

51. *Remey per lo brom dels caballs, y mulas.*

Pendrer arrel y mata la paradella, y^{ad} arrel de espinacal. Fets polvos los hi donarà ab la grana y ab segon.

52. *Remey per lo mateix y fer-la beneir gana.*

Pendrer dos ho tres embostaq de blat, ruxat ab horins. Lo vespre per lo matí, lo matí per lo mig dia, ensa[18v]lsanto ab un poch de foch de flor de sofre.

53. *Remey per mal de ventre.*

Faràs un brou de pa amb cumí^{ae} y una poca de xisca de gat. Y si no li passa, bulliràs cosa de una sitra de vi ab grana de cànam y la mateixa xisca de gat.

54. *Remey per fer-los posar forsa y fer-los tornar lo pel negra.*

[19r] Pendrer dos sitras de vi vo, se farà bullir ab un puñat de timons, romaní verge, y barballo verge. Després fregaràs caball al vespre de cap a peus y lo abrigaràs.

55. *Remey per flatos.*

Pendrer un padàs de tela com un duro de plata, y posada en lo pla de la mà se [19v] mulla ab ayguarden. Después c'hi tirar encens mascles ben picats. Y aquesta emplasta se aplicarà a la naulella fent qe agafia un poch de fort y altre de tou. Lligat-la amb un mocador perquè no caiga y se agafia. Y al ser agafat lo pagat, se deixa estar fins qe ell mateix cau.

[20r]

Esto es personas

56. *Ramey per mal de fel.*

Pendrer una xicre de vi blanch ab fet o vuit pois, y ho pendràs dos cops cada dia, qe agia^{af} passat una ora y mija qe no hagia més res. Y qe passia da lo menos dos horas sensa menja después de abero prés. Y continua qe és segur antes de coneixa per 5 o 6 días.

57. *Remey per matar ronya y és segur.*

[20v] Posaràs un ansat petit al foch, hi posaràs un xich de oli y dos o tres arrels de marxívols. Y o faràs bullir, y cuant eurà bullit, y tiraràs quatre quartos de polvos de camell, y donarà un bull. Y lo treuràs, y té untaràs de dit compost, lo bespre quant aniràs al lilit.

58. *Remey per mal de caixal.*

Pendràs un poch de vi y [21r] un poch de aiguardent, tant de vi, tant de aiguardent, y tiraràs un poch de tevaco de pols, y glopejaràs de dit compost. Y si té no bos passar alguna mica no i fa res. Y ho pendràs quant lo caixal te farà mal.

59. *Remey per cuant un escorsó a passigat.*

Pendràs aygua de frexa y es segur.

60. *Altre per lo mateix.*

Agafaràs lo escorsó y li llevaràs lo cap y la cua. Y li posaràs picats ab un padàs. Diós sobre todo.

[21v]

61. *Remey per mal de caixal.*

Pendràs fumisteris, y xicoiràs, y grexas. Y tot junt ho picaràs y ho prendràs,^{ag} y del such quen treuràs ne pendràs una collerada en dejú y al derera un got de llet. Y si és temps que no y aiga llet pendràs un got de horxata de metllas dolsas.

62. *Remey per la euristella.*

Pendràs un poch de gabaró blanch y lo picaràs. Y tireràs un robell de ous y ho re manaràs ben remanat. Y lo haplicaràs a la auristella.

[22r]

(63.) *Remey per la amargota.*

Pendràs farina de blat y xocolata y un robell de ou. Y ho remanaràs ben remanat ab un poch de aygua y lo posareu a la vora del cor.

(64.) *Remey mol hùtil per natejar-se per dins y agafar gana.*

Pendràs café lo que [22v] poràs agafar ab un cuarto de dos y lo tireràs al \tupinet/ aygua. Con bullirà y lo treuràs del foch que se estobi. Y después tiraràs la aygua en un plat ab un bosí de pa y ay tireràs un poch de llet y tu beuràs.

65. *Remey per lo garrotillo aprobat.*

Pendràs femsa de colom y la posaràs estobà ab vi[23r]nagre. Y la posaràs al coll per defora modo de cataplasma.

Y per dins pendràs un poch de cagallons de cabre y los posaràs dins de un padaset. Y los faràs bullir ab un tupinet. Y bullit que sia ab la aygua y posareu sucre y mel que ni ayga bastant. Y ana baben de dita aygua.

[24r]

Bestias

66. *Remey perah las cabras quant tenen mal al bargue grans.*

Pendràs dos o tres quartos de engüent de saturno, y las untaràs del bague aont tenen grans.

67. *Remey per quant una baca ba coyxa que'l ansi li ha macat la espatlla.*

Pendràs un quarto de polbos de rostreny, y un quarto de sanch de dragó. Y pendràs un poca de pega y la faràs bullir. Y a i tireràs [24v] los polbos y sanch de dragó y ho remaneràs ben remanat. Y ne faràs un pagat allà agon tinga al mal sensa drap ni res.

68. *Remey perquè los porchs no tingan sucaró.*

Quant la truja estarà a prop de gudayà li donaràs un poch de segi maurat ab oli de ginebra. Y és segur que los gudays no tenen socaró.

a.- Text ratllat: ls; b.- Text ratllat: trs; c.- Text ratllat: ee. Segurament seguiria la paraula: mal, creant l'expressió: lo mal de cap; d.- Text ratllat: a; e.- Text ratllat: batrer; f.- Text ratllat: be; g.- Text ratllat entremig de la paraula: cat[.]plasma; h.- Text repetit: y també; i.- Text ratllat: grn; j.- Text ratllat entremig de la paraula: olib[.]jeras; k.- Text ratllat: bollit; l.- Text ratllat: si ne; m.- Text ratllat: al; n.- Text ratllat: de les; o.- Text ratllat: en dejú; p.- Text original: deard; q.- Text ratllat: hgl; r.- Text ratllat: al; s.- Text ratllat: yo; t.- Text ratllat: de; u.- Text ratllat: ad; v.- Text ratllat: d'; w.- Text ratllat: [..]; x.- Text ratllat: marr; y.- Text ratllat entremig de la paraula: escru[po]pol; z.- Text ratllat: [...]; aa.- Text ratllat: p; ab.- Text ratllat i repetit: duro; ac.- Text ratllat: deixa; ad.- Text ratllat: al; ae.- Text repetit dues vegades més: cumí; af.- Text ratllat: [...]; ag.- Text interlineat ratllat: del [...] de que; ah.- Text original: qt.

Bibliografia

Oriol de Bolós; Josep Vigo. Flora dels Països Catalans. 1 ed Barcelona: Editorial Barcino. 1984.

Pius Font i Quer. Plantas medicinales. El Dioscórides renovado. 6a ed. Barcelona: Ediciones Península. 2005.

Josep Gordi i Ramon Llimós. Les Llosses. Quaderns de la Revista de Girona, 78. 1 ed. Girona: Diputació de Girona i Caixa de Girona. 1998.

Stefano Infessura. Diario della città di Roma. Edició a cura de Oreste Tommasini. Roma: Roma Forzani e.c. 1890.

Jean Mathieu-Rosay. Los papas de San Pedro a Juan Pablo II. 1 ed. Madrid: Ediciones Rialp. 1990.

- Juan María Laboa. Historia de los papas. Entre el reino de Dios y las pasiones terrenales. 1 ed. Madrid: Esfera de los Libros SL. 2005.
- Gerardo Laveaga. El sueño de Inocencio. Ascenso y caída del Papa más poderoso de la historia. 1 ed. México DF: Editorial Planeta. 2006.
- Segimon Malats. El bàlsam de Malats. Dins Quaderns de la fundació Dr. Antoni Esteve. 2016. Número 38: 39-45.
- John W. O'Malley, Sj. Historia de los papas. Desde Pedro hasta hoy. 1 ed. Santaner: Sal Terrae. 2011.
- Francesc Masclans. Els noms de les plantes als Països Catalans. Granollers- Barcelona: Editorial Montblanc-Martin. 1981.
- Doctor Rengade. Las plantas que curan, las plantas que matan. 1ed. Barcelona: Montaner y Simon, editores. 1887.
- Montserrat Rigat. Estudis etnobotànics a la Vall de Camprodon. (Alta Vall del Ter. Pirineus). Màster experimental de ciències farmacèutiques. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona. 2005.
- Montserrat Rigat, Teresa Garnatje; Joan Vallès. Plantes i gent. Estudi etnobotànic de l'Alta Vall del Ter. 1ed. Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès. 2006.
- VVAA. Diccionari de la llengua catalana. 2 ed. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 2011.
- VVAA. Plantas Medicinales (Fitoterapia Práctica). 2n ed. León: AS Gráficas. 2011.

Notes

- 1 Parròquia vinculada al monestir de Santa Maria de Ripoll. Vegeu Josep Gordi i Ramon Llimós. Les Llosses, pàg. 76.
- 2 Arxiu Comarcal del Ripollès [1158/3].
- 3 Vegeu Josep Gordi i Ramon Llimós. Les Llosses, pàg. 7.
- 4 Vegeu Jean Mathieu-Rosay. Los papas de San Pedro a Juan Pablo II; Juan María Laboa. Historia de los papas. Entre el reino de Dios y las pasiones terrenales; John W. O'Malley, Sj. Historia de los papas. Desde Pedro hasta hoy.
- 5 <<http://pandora.bibgirona.cat/pdf.raw?query=id:0000134094&page=26&lang=ca&view=main>>
- 6 Gerardo Laveaga. El sueño de Inocencio. Ascenso y caída del Papa más poderoso de la historia.
- 7 Vegeu Jean Mathieu-Rosay. Los papas de San Pedro a Juan Pablo II, pàg. 348-350.
- 8 Vegeu Stefano Infessura. Diario della città di Roma.
- 9 Vegeu Segimon Malats. El bàlsam de Malats. Pàg. 39-45.